

Recensies

NIETZSCHE

Nietzsche Wörterbuch, Band I, de Gruyter, Berlin-New York, herausgegeben von der Nietzsche Research Group (Nijmegen) unter Leitung von Paul van Tongeren, Gerd Schank und Herman Siemens, 2004, 763 p., € 148, ISBN 2-11-017186-4

Met de aflevering van de eerste band van het *Nietzsche Wörterbuch* krijgt de lezer het eerste resultaat van een grootse onderneming: een woordenboek in vier boekdelen gewijd aan een van de voornaamste moderne filosofen. Een elektronische versie van het woordenboek is gepland, maar de publicatiedatum ervan is nog niet bekend.

Van de nietzscheaanse woordenschat van ongeveer dertigduizend woorden hebben de auteurs eerst tweeduizend woorden geselecteerd die ze later tot vijfhonderd herleid hebben. De hoofdcriteria daarbij zijn de rol van die woorden in Nietzsches filosofie, hun gewicht in de interpretatiegeschiedenis van zijn denken, hun reductie tot clichés in de vulgarisatie of hun vertekening door politieke bewegingen. Hun gebruiksfrequentie dient niet als selectie criterium. Het eerste boekdeel telt zevenenzestig lemmata. Personennamen worden niet als titelwoorden opgenomen, maar alle in het woordenboek geciteerde figuren kan men op de website van het werk (<http://www.nietzsche-woerterbuch.com>) gratis downloaden.

De uitgaven die gebruikt worden zijn: *Sämtliche Werke. Kritische Studienausgabe in 15 Bänden*, Herausgegeben von G. Colli en M. Montinari, München-Berlin (DTV/Walter de Gruyter) of KSA, 1980 en de *Sämtliche Briefe. Kritische Studienausgabe in 8 Bänden*, Herausgegeben von G. Colli en M. Montinari, München-Berlin (DTV/Walter de Gruyter) of KSB, 1986. Andere uitgaven worden soms geraadpleegd maar de studie van het woordbestand is alleen volledig voor de KSA en selectief voor de KSB. De inventarisering en lemmatisering van de woordenschat wordt vergemakkelijkt door de bestaande CD-Rom uitgave van de KSB (*Nietzsche Werke. Historisch-kritische Gesamtausgabe*, Berlijn, Walter de Gruyter, 1995).

De structuur van de bespreking is dezelfde voor alle artikelen en wordt zeer systematisch toegepast. Elk titelwoord wordt principieel vanuit tien categorieën gecommenterd: categorie

- 1) geeft het aantal bewijspplaatsen van het lemma, met precisering van de periode waarin het gebruik van het woord het meest frequent is; de lijst van adjectieven, samengestelde woorden, werkwoorden waarin het titelwoord voorkomt; de woorden die tot het woordveld behoren (bijvoorbeeld voor aforisme: *Maxime of Sentenz*, p. 76);
- 2) geeft een samenvattend overzicht van de betekenissen van het lemma; het helpt de lezer in hoge mate omdat het hem op voorhand de waaier van de betekenisvarianten voorstelt; dat algemeen overzicht wordt dan in de twee volgende categorieën uitgewerkt;

- 3) geeft de uitvoerige lijst van de bewijsplaatsen van het titelwoord: categorie 3 is aan de elektronische versie voorbehouden;
- 4) is een kortere versie van categorie 3: de lezer krijgt de volledige structuur van de betekenisvarianten van het titelwoord met teksten waarin elke betekenisvariant voorkomt. Die categorie kan voor de filosofische hoofdwoorden vrij veel pagina's in beslag nemen: bijvoorbeeld voor *Augenblick*: pp. 184-198; *Christentum*: pp. 486-507; *Dekadenz*: pp. 542-553; *dionysisch-apollinisch*: pp. 623-631; voor de lezer is die lijst van betekenisvarianten en bewijsplaatsen uiterst nuttig omdat hij leert inzien hoe voorzichtig hij met die woorden en hun betekenissen moet omgaan; de relaties tussen die betekenisvarianten leveren een onvergelykbare inleiding tot het denken van Nietzsche; de auteurs onderlijnen dat in veel gevallen verschillende betekenissen van het woord in de gebruikte hoofdbetekenis medeklinken: polysemie en perspectivisme zijn met elkaar verwant
- 5) geeft een synthetische geschiedenis van het woord en, indien nodig, van het begrip; het woord *Askese* bijvoorbeeld wordt vanuit zijn Griekse etymologie en woordgebruik verklaard, vanuit zijn Latijnse vertaling *Exercitium*, hoe het woord door Kant en Schopenhauer gebruikt wordt (pp. 165-166);
- 6) probeert vanuit categorieën 4 en 5 een kader te ontwikkelen waarin de verschillende betekenissen hun plaats kunnen vinden en Nietzsches specifiek taalgebruik tegenover de bestaande betekenissen beschreven kan worden. Hier gaan de commentaren verder dan de bespreking van de woorden zelf: niet alleen wat het woord betekent, maar de visie van Nietzsche, zijn denken over het betrokken onderwerp worden geanalyseerd. Het lemma *Bildung* is een goed voorbeeld: de auteurs onderzoeken zeven aspecten van *Bildung* vertrekkende van de thema's die de filosoof met het lemma associeert: de kritiek van Nietzsche op de toenmalige *Bildung*, haar relatie tot de taal, tot het genie, tot de tijd (de *Bildung* heeft een historiciteit), tot de plastische kracht, tot de natuur en de tucht (de *Bildung* veronderstelt de *Bildbarkeit* van de mens), een korte vergelijking tussen *Also sprach Zarathustra* en *Über die Zukunft unserer Bildungsanstalten*, twee teksten die het over het titelwoord hebben (pp. 374-381). Tegelijkertijd wordt de Nietzsche-literatuur gebruikt om die verschillende aspecten van de *Bildung*-problematiek te dekken en de lezer krijgt vaak bijkomende, het titelwoord bevattende teksten van Nietzsche voorgeschoteld.
Het spreekt vanzelf dat categorieën 4, 5 en 6 gepaard gaan met interpretaties die uit de reflectie over het woordgebruik voortvloeien. Voor de filosoof zijn ze onmisbaar. De auteurs dringen geen interpretatie op en verwijzen naar verschillende interpretaties als die bestaan;
- 7) wordt alleen toegepast als bepaalde teksten waarin het titelwoord voorkomt een speciaal commentaar vergen; voor het lemma *Augenblick-Moment* is bijvoorbeeld zijn gebruik als adjectief, in de betekenis van plotseling, momentaan, belangrijk voor de psychologische verklaring van het komische (p. 215);
- 8) slaat op de receptiegeschiedenis van het lemma voorzover die verschilt van de in de categorie 6 gegeven filosofische interpretatie; de fascistische receptie van

Nietzsche wordt soms in deze rubriek besproken, zoals lemma *Dekadenz* p. 562;

- 9) somt de namen van de auteurs op die zich met de problematiek bezig gehouden hebben;
- 10) geeft de lijst van lemmata waarnaar de auteurs in het betrokken artikel verwijzen.

In de marge staat het nummer van de besproken categorie, zodat de lezer altijd weet waar hij zich bevindt.

Onder de lemmata zijn er adjectieven (bijwoorden): *abgeschmackt, absurd, anscheinend, arisch/semitisch, augenscheinlich, bedenklich, bieder, billig, blau, blöd, blond, braun, brav, bunt, delikat, derb, dionysisch-apollinisch, edel, eigentlich, einfach;*

prefixen: *after, anti;*

een werkwoord: *abziehen;*

naamwoorden: *Abbeviatur, Abenteuer, abgehellte Luft, Abglanz, Abkürzung, Abstraktion, Acedia, Adel, Aphorismus, Arbeit, Aristokratie, Arzt, Askese, Aspekt, Attitüde, Aufregung, Augenblick/Moment, Augenschein, Bedürfnis, Begriff, Begriffsdichtung, Bejahung, Bequemlichkeit, Bescheidenheit, Bestie, Betrachtung, Bewusstsein, Bildung, Bildungsphilister, Blitz, Buddhismus, Canaille, Chaos, Chemie, Christentum, Dämon, Dekadenz, Demokratie, Demut, Denken, Distanz, Dummheit, Eckensteher, Egoismus.*

Sommige van die titelwoorden behoren sowieso tot de nietzscheaanse stamwoorden of tot de filosofische taal, andere zoals *Abbeviatur, Abkürzung, Bequemlichkeit, blau, braun*, zijn op het eerste gezicht eerder onverwacht. *Abbeviatur* en *Abkürzung* drukken een fundamentele tendentie van het leven uit om de complexiteit te reduceren en kunnen zowel een positieve als een negatieve connotatie krijgen; ze verschillen van elkaar in Nietzsches taalgebruik omdat *Abkürzung* vaker een epistemologische bijbetekenis krijgt; het vereenvoudigen, dat niet tot echte kennis kan leiden, is echter *Leben-erhaltend*, nuttig en onmisbaar voor het leven (zie p. 18). *Bequemlichkeit* kan ook zowel negatief (als het in verband gebracht wordt met niet-voornaamheid of decadentie) als positief (is een kwaliteit van degene die over meesterschap beschikt) gebruikt worden (zie p 9). De kleurenadjectieven zijn wel belangrijk omdat hun associaties de taal en de visie op de wereld verrijken: Nietzsche is een filosoof die om zijn schriftuur en de schriftuur van de wereld bekommerd is, zodat literaire overwegingen en associaties in het woordenboek niet verwaarloosd konden worden.

Wat wel verrassend is, is dat de auteurs afzonderlijke lemmata respectievelijk aan *Adel, Aristokratie* en *edel* wijden. Zelfs als er kleine verschillen zijn, behoren die termen, dunkt mij, samen.

De uitzonderlijke verdiensten en kwaliteiten van het nieuwe woordenboek blijken echter uit de grondige, logische, genuanceerde, duidelijke behandeling van de nietzscheaanse stamwoorden. Laat me een voorbeeld nemen om concreet te zijn, het woord chaos, maar ik had hetzelfde kunnen doen met *arisch-semitisch, dionysisch-apollinisch, Christentum* of *Buddhismus*. De auteurs onderscheiden twee algemene niveau's van het woordgebruik: descriptief (chaos als aanduiding van de werkelijkheid) en normatief (chaos als element van de kritiek op mens en cultuur). Voor het descriptieve vlak worden negentien aspecten logisch van elkaar onderscheiden, voor het normatieve drieëntwintig. Een voorbeeld voor het tweede niveau: de overwinning van de chaos kan gebeuren door het weten omtrent onze echte behoeften, door de schepping van een nieuw

doel (bijvoorbeeld de *Übermensch*), door de omwaardering van alle waarden, door de grote mensen, door het begrijpen van de drijfkracht om de geschiedenis zinvol te maken, door kunst en religie, door de grote stijl, door de dionysische kunstenaar. Volgen dan, in categorie 4, bewijspplaatsen voor al die betekenissen (pp. 451-460); in categorie 5 een synthetisch overzicht van de oorsprong en de geschiedenis van het woord chaos; in categorie 6 een discussie van de in categorie 2 en 4 onderscheiden aspecten van het woord en van hun relatie tot elkaar: het algemeen karakter van de wereld als chaos (kosmologie, kosmogonie, ontologie), de chaos in de mens (antropologie, epistemologie), chaos als ontbinding (*Disgregation*) en overwinning van de chaos. Daarbij worden de visies van de voornaamste commentatoren behandeld en in categorie 8 zeer bondig aspecten van de huidige wetenschappelijke opvatting van de chaos besproken.

Het woordenboek eindigt met een bibliografie van de geciteerde werken (pp. 733-758) en met een alfabetische lijst van woorden (pp. 759-763) die ofwel behoren tot het woordveld van de in de eerste band voorkomende titelwoorden (bijvoorbeeld *Abstand* verwijst naar *Distanz*, *amor fati* naar *Adel*, *Bejahung*, *dionysisch-apolinisch*): de lemma's worden in vette letters gedrukt en aan de betrokken woorden tussen haakjes toegevoegd), ofwel varianten van een titelwoord zijn: ze worden gecursiveerd in de lijst opgenomen en het of de corresponderende lemma's worden tussen haakjes gecursiveerd en in vette druk erbij geplaatst (*sterben* verwijst naar *Tod*, *sterben*; *Wettstreit* naar *Wettkampf*, *Agon*, *Wettstreit*).

Indien de drie andere bundels de kwaliteit van het eerste boekdeel evenaren, zal het *Nietzsche Wörterbuch* een onmisbaar werkinstrument van elk onderzoek over Nietzsche worden. Men kan alleen maar de auteurs en hun ploeg met het gepresteerde werk feliciteren en danken.

Maurice WEYEMBERGH (Brussel)

***

'TRIABIDE'?

Elsbeth Greven, *Freud uitgeven*, Amsterdam, Boom, 2006, 268 p., ISBN 90 8506 291 8, € 24,95

Voorliggend boek maakt zijn titel – “Freud uitgeven” – meer dan waar. Het is een gedegen en zeer sterk uitgewerkt onderzoek naar de uitgave(n) van Freuds werk in Nederland, dat als proefschrift werd afgeleverd.

De uiterst overzichtelijke inhoudsopgave maakt het werk zeer toegankelijk voor wie snel een bepaalde periode of onderwerp wil opzoeken. Deze toegankelijkheid wordt nog vergroot door een uitgebreide literatuurlijst, een nauwgezet bijgehouden opgave van geraadpleegde bronnen en een namenregister. Een lijst van diverse, ook buitenlandse uitgaven van Freuds werk vervolledigt het panoramisch overzicht dat de lezer in dit werk wordt geboden. De wijze waarop de auteur systematisch en gedreven te werk is gegaan wekt reeds goedkeurende bewondering en respect op zodra de geïnteresseerde lezer het werk inkijkt. Het notenapparaat – aan het eind van elk hoofdstuk – is zondermeer voortreffelijk en nauwkeurig.